

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 4 (315), 2018
липень – серпень

Київ, 2018

УДК УДК 94(477):355.257.7(=161.2)(438)|«1923»

І. В. СРІБНЯК*

**СТАНОВИЩЕ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ ГРУПИ
ІНТЕРНОВАНИХ АРМІЇ УНР У ТАБОРАХ КАЛІШ
ТА ЩИПОРНО (ПОЛЬЩА) НАВЕСНІ 1923 РОКУ
(за архівними документами)**

Цією публікацією до наукового обігу вводяться маловідомі архівні документи, що зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, та містять важливу фактологічну інформацію про обставини перебування інтернованих вояків-українців на території Польщі – у таборах Каліш та Щипорно навесні 1923 р. Джерельний потенціал цих документів дає можливість відтворити особливості побуту та життя інтернованих вояків-українців на завершальному етапі існування таборів, їх психологічний та моральний стан, доповнити наші уявлення про умови існування та таборове повсякдення старшин, козаків та членів їхніх родин, а також простежити динаміку скорочення їх чисельності**.

Ключові слова: інтерновані вояки-українці; табір; армія УНР; Каліш; Щипорно; Польща.

У період Української революції 1917–1921 рр. заходами національних урядів було відновлено процес творення національної армії, який був надовго перерваний через поглинення імперською Росією територій Війська Запорізького у XVIII ст. Найвищого рівня інтенсивності процес формування збройних сил України досяг із приходом до влади Директорії УНР, коли заходами головного отамана Військ УНР Симона Петлюри нечисленні українські частини і з'єднання утворили дійсно народну регулярну армію, яка у 1919–1920 рр. провадила майже безперервні бої з білою і червоною Росією.

Народний характер армії УНР засвідчило вже те, що головними діючими особами в процесі її творення були, за визначенням генерала В. Сальського, «переважно український інтелігент в формі прапорщика, щонайбільше штабс-капітана; й український селянин в формі козака, підстаршини. Бракувало їм спеціальних знань і досвіду, що потрібні

* Срібняк Ігор Володимирович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

** Статтю підготовлено за сприяння Студіуму Східної Європи (Studium Europu Wschodniej) Варшавського університету, з ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі.

для організації війська, але [...] у них було глибоке національне почуття, запал і безмежна ініціатива. Це все було головним фактором, двигуном у процесі творення армії»¹.

Виборюючи українську державність, армія УНР здійснила у 1919 р. кілька значних військових операцій (похід на Київ і Одесу), проте внаслідок несприятливих обставин вже на початку грудня того ж року була змушена ліквідувати регулярний фронт, вдавшись до партизанських методів боротьби з денікінцями та більшовиками. Знесилена у боях, гостро відчуваючи брак зброї, армія УНР вирушила у свій І-й Зимовий похід, що зберегло українське військо від деморалізації. Цей героїчний рейд, і разом з тим започаткування зусиллями С. Петлюри процесу формування нових частин та з'єднань армії на теренах Польщі, додали сил виснаженому боями українському вояцтву та зміцнили його віру в перемогу Української Народної Республіки².

Армія УНР доклала великих зусиль для боротьби з більшовизмом під час спільного визвольного походу об'єднаних польсько-українських військ, які після укладення політичної та військової конвенцій між УНР і Польщею у квітні 1920 р. звільнили Правобережну Україну та Київ від більшовицької присутності. Але прорив 1-ою Кінною армією М. Будьонного фронту в травні 1920 р. призвів до кардинальної зміни ситуації, спонукавши армію союзників до відступу. Збройна фаза боротьби між Військом Польським і більшовиками завершилась після тяжкої поразки останніх під Варшавою та підписання між Польщею і червоною Росією прелімінарної мирної угоди* (жовтень 1920 р.).

У цій ситуації армія УНР самостійно провадила бойові операції проти більшовицьких військ, але у листопаді 1920 р. під тиском останніх українські війська були змушені перетнути польсько-український державний кордон, після чого опинилися на становищі інтернованих у таборах Польщі. За домовленістю з польською владою підрозділи Армії УНР мали зберегти притаманну їм структуру та підлягали владі своїх командирів і начальників. Державний Центр УНР, який перебував у Тарнові (Польща), сподівався продовжити збройну боротьбу за державну незалежність України, відтак збереження апаратів штабів та взагалі особового складу інтернованої армії набувало першорядного значення у справі звільнення України від більшовизму.

Найбільша кількість інтернованих вояків армії УНР була сконцентрована у таборі у м. Каліш (Kalisz). Спеціально дослідженню історії

* Прелімінарна мирна угода (договір) (від *фр.* *préliminaire* – прелімінарії, попередні переговори, від *лат.* *prae* – перед, попереду та *лат.* *limen* (*liminis*) – початок) – попередня угода між воюючими сторонами, в якій фіксуються основні положення майбутнього мирного договору. Ним передбачаються умови припинення стану війни, можливі територіальні зміни та зміни кордонів, порядок обміну військовополоненими, відшкодування збитків тощо.

цього табору був присвячений науково-популярний нарис О. Колянчука³, в якому автор побіжно зупинився на деяких аспектах культурно-освітньої та видавничої діяльності вояків-українців у Каліші, пунктирно окреслив роботу більшості творчих і громадських осередків українського вояцтва у ньому як під час інтернування, так і після створення тут Української станиці. На жаль, при цьому О. Колянчук тільки мінімально використав архівні матеріали, що великою мірою збіднило джерельну основу його розвідки.

У другій половині 1990-х років обставини перебування у таборах Польщі інтернованих вояків-українців (1921–1924) вивчалися кількома польськими та українськими дослідниками (зокрема, З. Карпусем, О. Вішкою, О. Колянчуком, М. Павленком), зусиллями яких з цієї проблематики було підготовлено кілька монографічних досліджень⁴. Всі вони містили стислу інформацію про різні аспекти таборового повсякдення українського вояцтва у таборі Каліш, однак це причинилося до суттєвого збільшення історичних знань з проблематики перебування інтернованої армії УНР у Польщі.

Дослідження специфіки функціонування таборів інтернованих у Польщі продовжується й сьогодні, свідченням чого стала публікація низки статей про Каліш і Щипіорно, підготовлених завдяки широкому залученню архівних документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України)⁵. Варто особливо відзначити, що у згаданому архіві зберігається найбільший (у порівнянні з іншими архівосховищами європейських країн) корпус документів, що стосуються обставин перебування у Польщі інтернованої армії УНР. Відтак, видається доцільним і необхідним активізувати дослідницьку роботу, спрямовану на виявлення, опрацювання та публікацію документів ЦДАВО України з метою подальшого джерельно-фактологічного забезпечення досліджень із зазначеної тематики, чим власне і зумовлена публікація цієї статті.

Після завершення фази збройної боротьби з більшовицькою Росією (21 листопада 1920 р.) армія УНР була інтернована в Польщі – причому місцем її перебування стали 6 таборів (Александрів Куявський, Пйотрків Трибунальський, Пикуличі, Ланцут, Вадовиці та Каліш), що мали відповідну інфраструктуру для розміщення українського вояцтва. У таборі № 10 Каліш було скупчено особовий склад 2-ої Волинської і 3-ої Залізної стрілецьких дивізій армії УНР. Станом на 20 січня 1921 р. у цьому таборі перебувало 3099 старшин і козаків⁶. Зберігаючи свою структуру та штаби, згадані дивізії були зведені в одну групу інтернованих Військ УНР, командувачем якої було призначено начальника 3-ої дивізії генштабу генерал-хорунжого О. Удовиченка⁷.

У зв'язку з ліквідацією табору в Александрові інтерновані там частини армії УНР були наприкінці осені 1921 р. переведені до табору Щипіор-

но (Szczyrbiorno), який розташовувався неподалік (на відстані близько 4 км) від Каліша. Тут були розміщені 1-ша Запорізька, 4-та Київська, 5-та Херсонська стрілецькі дивізії та деякі інші підрозділи, а на початку грудня того ж року до них додалася ще й 6-та Січова стрілецька дивізія. Її командувач генерал-хорунжий Марко Безручко був призначений начальником групи інтернованих у Щипіорно. З огляду на територіальну близькість двох таборів, українські вояки у Щипіорно і Каліші невдовзі були об'єднані в єдину – «Калішську» групу інтернованих Військ УНР⁸.

Як у Каліші, так і в Щипіорно чільна увага приділялася зміцненню національної свідомості інтернованих, для чого в таборах діяли курси українознавства, бібліотеки, театри, хори; видавалися часописи⁹. Важливим досягненням стала ліквідація неписьменності серед козацтва, організація видання перекладної літератури та оригінальних праць вояків. У таборах регулярно проводилося відзначення пам'ятних дат та національно-державних свят. Досить наповненим було й культурно-мистецьке життя таборів, оскільки у своїй більшості вояки завжди прагнули прикрасити чимось таборове життя, намагаючись з вигодою використати вільний час. Відтак обдаровані відповідним хистом вояки могли відвідувати студію малярства, школу національних танців, освітні гуртки або брати участь у спортивних змаганнях.

Інтерновані охоче відвідувати вистави таборового театру та концерти хороших колективів, які мали важливе значення для піднесення морального духу вояків-українців, задовольняючи їхні ностальгічні почуття за власною домівкою та рідним краєм. Дуже важливим було те, що всі без виключення театральні-концертні самодіяльні заходи були національними за змістом і духом та сприяли духовній консолідації інтернованого вояцтва. Найголовнішим у цьому процесі було те, що таборяни знаходили оригінальне вираження своїм мистецьким пошукам, роблячи в такий спосіб свій внесок у скарбницю української та європейської культур.

Але власне «військове» життя дислокованих у Каліші та Щипіорно дивізій поволі завмирало, а їхній особовий склад постійно скорочувався. Навесні 1922 р. Головна Команда Військ УНР санкціонувала введення у дію «Тимчасових правил», які уможлилювали звільнення старшин зі складу армії за їх власним на те бажанням¹⁰. Водночас табори (хоч і тимчасово) залишало все більше робітничих команд, які хоч і зберігали військову ієрархію, фактично виходили з-під впливу таборових та дивізійних структур. Через істотне зменшення своєї кількості дивізії восени 1922 р. фактично перетворилися у кадровані частини з курінною (батальйонною) організацією, які зберігали всі притаманні їм ознаки (штаби, згорнуті апарати підрозділів, старшинські кадри).

Упродовж 1921–1922 рр. таборяни перманентно відчували значні труднощі, пов'язані із недостатнім харчуванням та браком усього найнеобхіднішого (одягу, взуття, засобів гігієни). Особливо складним

був побут інтернованих у зимову пору року – через брак вугілля для опалення бараків та мізерність харчових пайків, а також і через безрадісність вже кількالكітнього проживання в таборових умовах. Через скрутний матеріальний стан інтерновані не мали можливості придбати собі найнеобхідніші речі. Навіть генерали армії УНР не мали належного забезпечення та були змушені інколи харчуватися в борг. Через занепад морального духу вояцтва у таборах набули поширення такі негативні явища, як «азартна гра в карти», через яку програвалися «не тільки великі гроші, але й власні, дорогі та скарбові речі»¹¹.

Тотальна матеріальна скрута та ностальгія за рідною землею змушували частину вояцтва звертати свої погляди на схід – тим більше, що більшовицька Москва робила все, щоб привернути українських вояків на свій бік, чому, зокрема, слугувало оголошення у 1922 р. двох амністій для вояцтва армії УНР. Варто зазначити, що дехто з інтернованих приймав таке, як з'ясувалося пізніше, фатальне для себе рішення та повертався до радянської України, щоб загинути за кілька років у жорнах сталінських репресій.

У свою чергу, польська влада весь час намагалася мінімізувати власні видатки з утримання інтернованого українського вояцтва. Більше того, у зв'язку зі стабілізацією політичної ситуації в Центральній Європі, Варшава все більше переймалася питанням економічної доцільності існування таборів. Наслідком цього міністерство внутрішніх справ Польщі, якому підпорядковувалися табори, ще наприкінці 1922 р. ухвалило рішення про остаточну ліквідацію обох таборів (Калішу та Щипіорно).

Щоправда, невдовзі це рішення було відкликано, аби дати можливість інтернованому українському вояцтву максимально підготуватися до переходу на цивільний стан. Водночас польська влада була готова врахувати потреби тих вояків-українців, які не мали можливості самостійно заробляти собі на життя. Для цього таборян наказом генерал-інспектора військ УНР О. Удовиченка від 22 лютого 1923 р. було поділено на 3 категорії (групи)¹².

До першої з них (3116 осіб) належали всі ті, хто не міг самостійно працювати: інваліди, хворі у шпиталях (зокрема, на сухоти), люди похилого віку (від 60 років, як військові, так і цивільні), а також жінки та діти. До цієї категорії входив старшинський та козацький склад штабів груп, дивізій і бригад армії УНР. Польська влада брала на себе зобов'язання і надалі повністю забезпечувати цю категорію.

До другої групи (1313 осіб) увійшли всі ті, хто працював у таборових установах: пекарнях, кухнях, електростанціях, заснованих польською владою майстернях тощо. Крім того, до неї були зараховані працівники культурно-освітніх організацій: інструктори курсів, учителі шкіл, актори таборових театрів, робітники приватних майстерень. Ця категорія інтернованих на пільгових умовах забезпечувалися поль-

ською владою необхідними для праці інструментами і приміщеннями, а крім того могла розраховувати на обмежену матеріальну допомогу, але харчуватися вони мали вже за власний рахунок.

Третю групу (308 осіб) становили всі ті, хто мав змогу самостійно забезпечувати себе і свою родину усім необхідним, тобто інтерновані, які мали постійну роботу в польських установах, навчалися у вищих учбових закладах, а також ті, хто за власним бажанням працював поза табором у приватних господарствах. Усі вони отримували спеціальні «карти азилю» (дозвіл на тимчасове перебування) із правом вільного пересування територією Польщі (за винятком Галичини, Волині, прикордонних повітів, Варшави, Лодзі). Надалі інтерновані, які належали до цієї категорії, мали працювати самостійно або створювати промислово-виробничі артілі, яким польська влада була готова надати необхідну початкову допомогу та забезпечити пільгові умови праці¹³.

Співставлення наведених кількостей трьох груп інтернованих дозволяє стверджувати, що на той момент про ліквідацію таборів не йшлося – хіба що польська влада плекала плани зведення всіх частин інтернованих в одному таборі. Власне, з її боку тривав процес заохочення всіх здатних самостійно працювати в Польщі або за її межами до звільнення з табору та переходу на цивільний стан. У свою чергу, українське командування докладало усіх зусиль для адаптації та соціалізації інтернованих, створювало умови для отримання ними нових фахів, що дозволило би таборянам у подальшому самостійно забезпечувати себе та родини достатніми засобами для існування в еміграції.

Разом із тим, велика увага приділялася задоволенню культурно-національних та освітніх потреб інтернованих, бо тільки завдяки цьому можна було запобігти деморалізації інтернованих у таборах. Дещо полегшити становище інтернованих дозволяла всебічна та щедра допомога, яка надавалася таборовим осередкам благодійними організаціями європейських країн та Північної Америки.

До початку 1924 р. кількість інтернованих вкотре суттєво зменшилася, але їх утримання у двох таборах (Каліш і Щипіорно) продовжувало вимагати певних видатків із державної скарбниці Польщі. Прагнучи до їх мінімізації, польський уряд дійшов висновку про недоцільність подальшого утримання інтернованого українського вояцтва, після чого генерал-інспектор Військ УНР на той час О. Удовиченко своїм таємним наказом № 3 від 28 березня 1924 р. зобов'язав командирів дивізій та начальників військових структур укласти списки «тих старшин, котрих необхідно залишити надалі для Армії в таборах», звернувши особливу увагу «на здатність їх до організаційної праці і на відповідність з боку морального і національного». Генерал-інспектор також визначив й кількісні параметри складу старшин, які мали увійти до згорнутих апаратів дивізій та Генерального штабу – 20–30 осіб¹⁴.

Отже, весь час інтернування переважна більшість вояків-українців залишалася вірною своїй присязі і Уряду УНР та стійко витримувала усі негаразди таборового життя. Попри наближення терміну ліквідації таборів, Каліш продовжував жити власним життям, плекаючи національно-культурні цінності завдяки діяльності мистецьких гуртків та організацій. У таборі продовжували свою роботу освітні установи, що стало можливим завдяки матеріальній допомозі з боку зарубіжних благодійних організацій, українців із галицьких земель, внесків прибуткових підприємств табору тощо.

Завдяки згаданій гуманітарній допомозі інтерновані зуміли адаптуватися до нових реалій проживання на чужині, дехто з них здобув нові фахи та зумів знайти роботу. В центрі уваги таборян було опікування потребами жінок і дітей, а також інвалідів, яких працевлаштовували в створених у таборі майстернях. Тому ліквідацію у серпні 1924 р. таборів інтернованих у Каліші та Щипіорно їх мешканці зустріли спокійно, належним чином підготувавшись до змін у своєму становищі. Між тим Каліш (тепер вже як «Українська станиця») і надалі залишався одним із центрів військової організації Державного центру УНР в екзилі, в якому вже на цивільних засадах продовжувала проживати частина українських ветеранів похилого віку.

Документи, які пропонуються увазі читачів, дозволяють більш глибоко охарактеризувати таборове повсякдення українського вояцтва в Каліші-Щипіорно навесні 1923 р. Вони виявлені у фондах ЦДАВО України, які містять найважливіший масив документів із життя та діяльності інтернованої армії УНР: ф. 1075 (Військове міністерство Української Народної Республіки) і ф. 1078 (Головне управління Генерального штабу Української Народної Республіки) ЦДАВО України. Авторами зазначених документів були знані військові діячі армії УНР генерал-хорунжий Андрій Вовк (командувач 1-ої Запорізької стрілецької дивізії) та генерал-хорунжий Олександр Удовиченко (начальник 3-ої Залізної стрілецької дивізії, генерал-інспектор Військ УНР). Вже виходячи з цього, вони заслуговують на увагу дослідників та залучення до наукового обігу, разом із тим містять цінні фактологічні дані про дійсний стан інтернованих вояків-українців, які попри всі труднощі перебування на чужині продовжували плекати ідеї визвольної боротьби за незалежність України. Документи друкуються зі збереженням напису оригіналів.

¹ Сальський В. Головні підстави творення Армії УНР у минулому і майбутньому // Табор. 1927. Кн. 4. С. 3–4.

² Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ–Філадельфія, 1997. С. 8.

³ *Kolańczuk A.* Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939. Kalisz–Przemyśl–Lwów, 1995. 96 s.

⁴ Див. зокрема: *Karpus Z.* Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924. Toruń, 1997. 209 s.; *Срібняк І.* Обеззброєна, але нескорена... 187 с.; *Павленко М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умов перебування (1919–1924 рр.). Київ, 1999. 352 с.; *Колянчук О.* Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр. Львів, 2000. 276 с.

⁵ *Срібняк І.* Табір інтернованих Військ УНР у Щипіорно (1922–1923 рр.): гуманітарно-просвітня складова діяльності українського вояцтва // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд.: В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський та ін. Київ–Чернігів, 2017. С. 381–396. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/22936> (дата звернення: 10.09.2018); *його ж.* Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш (1922 р.) // Сумська старовина. 2017. № LI. С. 25–34. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23856> (дата звернення: 12.09.2018); *його ж.* Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації // Емінак: науковий щоквартальник. Київ–Миколаїв, 2018. № 1(21) (січень–березень). Т. 2. С. 42–49. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23661> (дата звернення: 12.09.2018);

⁶ Українська революція. Документи 1919–1921 / ред. Т. Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С. 427.

⁷ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 529. Арк. 51.

⁸ *Wiszka E.* Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920–1924. Toruń. 2012. S. 286.

⁹ Детальніше див.: *Романова К. В.* Українська поезія першої половини ХХ століття у періодичних виданнях української діаспори (за документами ЦДАЗУ) // Архіви України. 2018. № 2–3. С. 128, 140–143.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 2373. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 320.

¹¹ Там само. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 316. Арк. 75зв.

¹² Там само. Спр. 158. Арк. 367, 371, 483.

¹³ Там само. Арк. 367; Ф. 4. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 16.

¹⁴ Там само. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 317. Арк. 19; Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 1036. Арк. 2.

№ 1

Рапорт

Генерал-інспектора Військ УНР О. Удовиченка
до Головного Отамана С. Петлюри про ситуацію в таборах інтернованих
Військ УНР Каліш-Щипіорно та можливі заходи для її поліпшення

7 березня 1923 р.

З розпорядження Міністерства Внутрішніх Справ [Польщі], Комісар Калішської групи обозів (таборів – І. С.) інтернованих, без повідомлення і згоди

українського командування, проводить запис інтернованих на роботи у Франції – по відбудуванню місцевостей, зруйнованих війною.

До цього часу записалось на роботу до 800 осіб, з яких переважна кількість старшин, котрі шукають вихода з положення в зв'язку з передбаченою реорганізацією таборів. Умови, на яких інтерновані будуть відправлені до Франції – невідомі.

Вжито заходів проти цієї акції.

Значна кількість інтернованих, маючи намір дістатися до шкіл, дезертує з таборів, тому що не має майже жодної легальної можливості вийти з таборів.

Але й дезерція (дезертирство – *I. С.*) удається лише поодиноким, тому що польська поліція і жандарми чинять усілякі препони і перешкоди у цьому – і пересилає через пересильні в'язниці вояків знов до таборів.

Численні кадри бувших інтернованих, що раніше в той, чи інший спосіб вийшли з таборів на різноманітну працю, нині розпорошені по різних кінцях Польщі, також перебувають у безправному стані, без належної опіки, не мають зв'язків зі своїми осередками-таборами.

Командний склад у нужді, злиденному стані, позбавлений можливості поповнювати свої військові знання, слідкувати за розвитком техніки військової науки.

Престиж Команди і Влади давно захитався, підупав; немає належного авторитету; часто трапляється, що накази не виконуються. Інтерновані в різних випадках звертаються безпосередньо до польських комісарів таборів.

Моральний стан інтернованих тяжкий, пригноблений, в бараках розпач, повна зневіра й тиха злоба-ненависть до влади – Команди та Уряду.

Головне, що призвело до цього – відсутність певного пляну, системи у цій справі таборів. Багато рішень різних комісій не було виконане. Головне зараз – організуватися.

1) Як що неминуча справа ліквідації табору чи зменшення кількості то проводити її слід у спосіб найбільше відповідаючий нашим Національно-Державним інтересам.

2) Як що певну частку таборів буде збережено – залишити там організацію Штабів і кадрів і вжити заходів збереження дисципліни.

3) Допомога сухотникам і інвалідам.

4) Вжити заходів для опікування працюючих на різних роботах з метою захистити їх від експлуатації і збереження певної національно-військової традиції.

5) Утворити Представництво інтернованих у Варшаві.

Зберегти армію!

О. Удовиченко,

Генерального штабу генерал-хорунжий [підпис]

№ 2

Доповідь
командувача 1-ої Запорізької дивізії армії УНР
генерал-хорунжого А. Вовка про становище
інтернованих вояків-українців

10 травня 1923 р.

Протягом усього часу умови таборового життя частин Української Армії, стан самих таборів, були в центрі уваги відповідальних командирів частин і вищого командного складу армії. Зважаючи на дуже скрутне становище інтернованих у таборах на спільних нарадах вони не один раз міркували над справою поліпшення усіх боків таборового життя.

Польська адміністрація вживає всіх заходів до ліквідації таборів, на доказ цього служить ціла низка її заходів: поділ інтернованих по категорії здібних і нездібних до праці, запис до Франції без упередження (тут: попередження – І. С.) і порозуміння з нашою Головною Командою, наміри скупити всіх інтернованих у одному таборі, оголошення «азилію» (права постійного перебування в Польщі – І. С.), контролю дійсності шлюбів всіх сімейних. Все це свідчить про якусь особливу систему в справі інтернованих, не цілком зрозумілу, бо коли би припустити плянову ліквідацію таборів чи зменшення кількості інтернованих, то їх можна провести ц більш відповідний спосіб.

Одночасно з чим та незалежно від цього умови життя в таборі гіршають з кожним днем.

Одіж та взуття, що давно обіцяне, донині не отримано в частинах навіть на тих нечисленних робітників, що працюють у Штабах, дотримують організації.

Харчування у незвичайно занедбаному стані: систематичне недодавання харчів, цілком сурогатного вигляду маргарину, м'яса та осе[ле]дці, та гнилу кашу; кава і чай зовсім не видається.

Все то відбивається тяжко на здоровлі давно знесилених інтернованих, поширює страшну хворобу – сухоти.

Внутрішнє життя таборів неорганізоване. Частини і цілі табори остаточно загубили вигляд війська, все придбало вигляд біженців-емігрантів.

Культурна праця в занепаді. Навіть одинокі курси штабових старшин, що намічалось відкрити, не упорядковано.

Злиденні умови таборового життя примусили інтернованих шукати якогось виходу з положення. Колишнє військо нині перетворилося в різноманітні професійні організації, але слабо і без принципу сформовані, де значна кількість старшин поважного віку і рангу тяжкою працею здобуває собі гроші на прожиття.

Значна кількість слабих сухотників без належного опікування, в безпорадному стані, – один за другим відходять на вічний спочинок. Благодійні допомогіві організації існують у неорганізований хаотичний спосіб.

А. Вовк, генерал-хорунжий [підпис]

This publication introduces for scientific use the little known archival documents stored in the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine and contain important factual information about the Ukrainian interned soldiers on the territory of Poland, in the camps Kalisz and Szczypiorno in spring of 1923. The source potential of these documents makes it possible to recreate the peculiarities of the everyday life of interned Ukrainian soldiers at the final stage of the existence of the camps, their psychological and moral state of mind, supplement our knowledge of their living conditions, as well as trace the dynamics of reducing their numbers.

Key words: interned Ukrainian soldiers; camp; UNR army; Kalisz; Szczypiorno; Poland.